

УДК 316.482.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.33.6>

РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ КЛАСОВОГО АНАЛІЗУ У ФІЛОСОФІЇ Ф. ДЖЕЙМИСОНА

Тамара Кушерець

*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
історико-юридичний факультет, кафедра політології, права та філософії
вул. Графська, 2, 16600, м. Ніжин, Чернігівська область, Україна*

Интерес до розгляду філософської системи американського мислителя Фредріка Джеймисона зумовлений тим, що йому вдалося повернути смисл і релевантність марксистської теорії в сучасному світі. Він показав, що в умовах пізнього капіталізму дуалізм базису і надбудови виявив свою аналітичну непридатність, оскільки економіка і культура стали взаємно обумовлювати одна одну, а економічні механізми і економічний зміст капіталістичного способу виробництва повністю диверсифікували соціальне буття. Трансформація людських відносин в аналог відносин між речами робить фактично неможливим формування певного індивідуального або суспільного проекту, автономного стосовно домінуючої логіки капіталізму. Філософія постмодернізму засвідчила остаточний розрив між індивідом і соціальною тотальністю, констатуючи одночасно як фрагментизацію соціуму, так і «розщеплення» суб'єкта. У результаті цього структура класової системи в умовах постіндустріальних суспільств не виявляє себе у чіткій формі. Джеймисон розглядає класову свідомість як самосвідомість, що утверджує сама себе і разом з цим формує свого носія. Ця свідомість повинна прагнути виявити елементи класової структури, повернути відчуття соціального простору та вміння орієнтуватися в ньому завдяки процедурі «когнітивного картографування» – створення своєрідних ментальних карт, що визначатимуть контури простору та даватимуть їм назви. Соціальний теоретик показав, що формування класової ідентичності є більш складним процесом у порівнянні з будь-якою іншою груповою ідентичністю, оскільки передбачає здатність реконструювати (тоталізувати) історичний процес у всій його цілісності, включаючи уявлення про нереалізований смисл Історії. Під останнім Джеймисон пропонує розглядати здобуття «органічних форм комунальності», позбавлених реїфікації, відчуження та витіснення. Новаторство неомарксистської концепції американського філософа полягає в тому, що він пов'язує повернення здатності людини/суб'єкта до політичної дії з особливостями формування класової свідомості в умовах культури постмодернізму, з пошуками ще невизначеного нового типу репрезентації мультинаціонального капіталізму.

Ключові слова: неомарксизм, мультинаціональний капіталізм, культура постмодернізму, класова свідомість, когнітивне картографування, тотальність.

Політична ситуація в пострадянській Україні сприяла тому, що марксизм як панівний спосіб репрезентації дійсності був витіснений на периферію академічного дискурсу. Це було значною мірою зумовлено тим, що цей філософський напрямок асоціювався з невдачами радянського соціалістичного проекту. З іншого боку, важливою причиною зниження запиту на марксистські ідеї та пов'язаний із ним класовий аналіз соціальних конфліктів стала зростаюча конкуренція з боку інших парадигм, зокрема лібералізму та консерватизму, які були представлені як більш адекватні пояснювальні матриці для опису динамічної соціальної реальності. У цей же час у західному інтелектуальному середовищі марксистські ідеї знову здобули популярність не тільки у філософії, але і стали основою для створення новаторських концепцій у різних соціально-гуманітарних науках – від політології до естетики. Як не парадоксально, але відродження інтересу до марксистської методології припадає на час краху соціалістичної системи – початок 90-х, бо вже в 70-80-ті роки ХХ століття

почала формуватися тенденція зростання соціальної нерівності та поляризації, що позначилось на втраті популярності теорії постіндустріального суспільства та інших близьких за змістом теорій, які відображали становлення масових середніх прошарків, а потім і масового середнього класу у «три щасливі повоєнні десятиліття». До вітчизняного соціально-філософського дискурсу до цих пір не включені цілі пласти сучасних неомарксистських теорій, а створена в їх межах система категорій так і залишилася незасвоєною на українському ґрунті, що не сприяє процесам євро-інтеграції та формуванню світогляду, адекватного сучасним соціальним реаліям.

Американський соціальний філософ Ф. Джеймисон вважає, що марксизм піддається реінтерпретації на кожному етапі розвитку капіталізму і це є нормальним явищем, оскільки він є складною багаторівневою системою, яка здатна модифікуватися відповідно до вимог часу. Про «смерть» марксизму після розпаду СРСР, на його думку, заявили ті, хто не зміг чітко диференціювати такі поняття, як «марксизм як спосіб мислення і аналізу», «соціалізм як соціально-політична мета і мрія» та «комунізм як історичний рух» [1, с. 210].

Соціальна філософія Ф. Джеймисона є унікальним синтезом елементів класичного марксизму, марксизму Г. Лукача і Ж.-П. Сартра, неомарксизму теоретиків Франкфуртської школи, структуралізму Л. Альтюссера, психоаналізу Ж. Лакана і постмодерністських теорій. Попри все розмаїття зазначених філософських підходів, у створеному складному теоретико-методологічному комплексі можна виділити два основних центри тяжіння – марксизм і постмодернізм. Це викликало суперечки в середовищі експертів стосовно того, як ідентифікувати його філософську концепцію – «постмодерністським неомарксизмом» чи «неомарксистським постмодернізмом»? [2] Сам американський філософ неодноразово намагався пояснити, що марксизм і постмодернізм – ще різні речі. «У той час, як марксизм надає широкі рамки для аналізу капіталізму і його системних ефектів, постмодернізм є лише черговою культурною домінантою, яка як раз і піддається найбільш продуктивному аналізу в межах марксистської теорії» [3, с. 24]. Джеймисон є, передусім, марксистським теоретиком, який намагається осягнути капіталістичну систему як ціле. Ідентифікація з марксизмом здійснюється не стільки завдяки чітким теоретичним позиціям, а через прихильність до особливого комплексу проблем, які поставали перед теоретиками даного стилю філософування із часів його заснування. Формулювання цих проблем може змінюватися із плином часу, однак їх сутність залишається незмінною. Слід також зазначити, що в процесі модифікації самого капіталізму і проблеми марксизму починають трансформуватися і здобувати нове вираження. Однак незмінною залишається сутність капіталістичної системи та вимога аналізу кожної стадії її розвитку для того, хто вважає себе марксистом: «Кожен, хто вважає, що мотив користі і логіка накопичення капіталу не є фундаментальними законами цього світу, хто переконаний, що вони не встановлюють абсолютний бар'єр та межі соціальним змінам і здійснюваним у цьому світі перетворенням – кожна така людина живе в деякому альтернативному світі...» [4, с. 345].

Запропонувавши неомарксистську концепцію постмодерністської культури, американський філософ розширив аналітичну спроможність як марксизму, так і постмодернізму, та показав релевантність їх застосування в сучасних умовах. Новаторство Джеймисона полягало в утвердженні необхідності врахування історичної перспективи для адекватного розуміння творів мистецтва і текстів. Історична перспектива, в яку Джеймисон розміщує інтерпретовані ним тексти, – перспектива розвитку капіталістичного суспільства, що проходить у своєму розвитку три основні етапи : національний (XVII – середина XIX ст.), монополістичний (середина XIX ст. – 1960-ті р.) та мультинаціональний (з 1960 р.) капіталізм. Відповідно до цих трьох етапів у естетичному аспекті виділяються три великі

стилі – реалізм, модернізм та постмодернізм. Реалізм – це час цілісної єдино можливої картини світу. Загальним принципом модернізму стала вимога «виразності», вираження в мистецтві авторського бачення світу. Постмодернізм характеризується неможливістю представити картину світу як таку, неможливістю цілісного бачення світу і авторського стилю. Якщо на першій стадії капіталізму – класичній, як і в докапіталістичних формаціях, «безпосередній і обмежений досвід індивідів все ще міг накладатися з тією реальною економічною та соціальною формою, яка цей досвід визначала», то капіталізм у своїй пізній стадії все частіше позбавляє індивідуальний досвід суб'єкта точок дотику з соціальною реальністю [4, с. 349].

Постмодерністський гіперпростір є найостаннішою трансформацією простору, внаслідок якої індивідуальне людське тіло втрачає здатність локалізувати себе, перцептивно організувати своє навколишнє оточення і дати раціональне пояснення щодо свого становища в навколишньому світі. Індивідуальні суб'єкти відчувають себе пійманими в тенета величезної багатонаціональної децентрованої мережі, скласти карту якої їх свідомість є нездатною. Колосальне переростання соціальних кодів у професійні та дисциплінарні жаргони (але також у вигляді символів, що засвідчують етичну, статеву, расову, релігійну та класову належність) є також і політичним феноменом, який достатньою мірою демонструє проблема мікрополітики. Знеособлені правителі продовжують модифікувати економічні стратегії, які приписують межі нашому існуванню, але вони більше не потребують того, щоб нав'язувати свою мову (або віднині нездатні робити це). «Постграмотність» світу пізнього капіталізму відображає не тільки відсутність якого-небудь колективного проекту, але також і непридатність попередньої національної мови самої по собі.

Нове політичне мистецтво повинно дотримуватися істини постмодернізму, так би мовити, його базового об'єкта – світового простору багатонаціонального капіталу – і водночас здійснити прорив до деякого поки ще не визначеного типу репрезентації останнього, через який ми знову будемо здатні фіксувати нашу диспозицію як індивідуальних, так і колективних суб'єктів і, відповідно, здатність діяти і боротись. Структура ідеології в сучасному світі характеризується, на думку Джеймисона, опозицією між змовою і Утопією. Наслідуючи логіку капіталізму, змова бачить глобалізацію як «мережу міжособистісних схем і відносин, як всеохоплюючий план контролю над світом. Утопія, з іншого боку, прагне зібрати позитивні риси глобалізації – всесвітню комунікацію, деколонізацію, культурну грамотність, крах кордонів і обмеженості інтересів – у новому баченні того, що глобальне життя може бути організоване інакше. Однак через відсутність політики Утопія також стає ідеологією; і ці два бачення – жахливе і рятівне – позначають межі, в яких сьогодні ми можемо представляти і мислити цю нову світову систему, в якій живемо» [5, с. 27].

Базовою тенденцією капіталізму, за Джеймисоном, виступає товарне уречевлення (commodity reification). Реіфікація характеризує такий спосіб виробництва, в якому відбувається заміщення споживчої вартості вартістю товарною, внаслідок чого людські відносини трансформуються в аналог відносин між речами. В умовах пізнього капіталізму це перетворення стає тотальним як у просторі реального, так і в просторі символічного, робить фактично неможливим формування певного індивідуального або суспільного проекту, вільного від домінуючої логіки. Для того щоб відновити здатність людини/суб'єкта до політичної дії, тобто поновити його статус як суб'єкта політичного, спочатку йому потрібно повернути відчуття соціального простору та вміння орієнтуватися в ньому. Тому потрібні своєрідні ментальні карти, які визначатимуть контури простору і даватимуть їм назви. У цій процедурі когнітивного картографування велику роль відіграє уява. Джейми-

сон зазначає, що «когнітивна картографія» має на меті чітке вираження структури Уявленого у нашому ставленні до соціальних структур, які ми можемо досягнути тільки за допомогою уявленого, в фантазії або в наративі» [5, с. 16].

Здійсненням процедури когнітивного картографування, яке, на думку соціального філософа, насправді є не що інше, як кодове слово для «класової свідомості», «лише виражає потребу у класовій свідомості нового і небаченого раніше типу, а також змінює ракурс розгляду тієї нової спатіальності, яка характерна для постмодерну» [6, с. 49]. Людська свідомість повинна прагнути виявити контури класової структури суспільства. Але оскільки діагностувати присутність класів звичними дослідницькими методами складно, для цього їх можна і потрібно представити «алегорично», щоб зробити їх доступними для осмислення. Алегорія стає для Джеймисона одним із ключових механізмів, що дозволяє реконструювати або, використовуючи його термінологію, тоталізувати історичний процес у всій його цілісності. Соціальний філософ кидає виклик домінуючій ідеології західних країн – англо-американському емпіричному реалізму, для якого будь-які форми діалектичного мислення виявляються загрозою, оскільки основне його завдання, по суті, полягає в тому, щоб здійснювати контроль над суспільною свідомістю. «Метод такого мислення в його різних формах і видах передбачає розділення реальності на герметичні частини, ретельне відокремлення політичного від економічного, правового від політичного, соціологічного від історичного так, щоб весь комплекс зв'язків будь-якої конкретної проблеми завжди залишався невидимим, а також обмеження окремими твердженнями, що піддаються безпосередній перевірці з метою запобігання будь-яким формам спекулятивного мислення, яке могло б відкрити перспективу на соціальне життя як ціле» [7, р. 367–368].

Відповідно до такого стилю мислення риторика класів була замінена на риторику груп, а це зовсім інакший спосіб опису соціальної дійсності. Ця нова риторика надає суспільству антропоморфічних рис і тим самим відволікає від механізмів його функціонування, які виходили на перший план в класових категоріях. Група значно більшою мірою, ніж клас, сприймається як носій деякої стійкої ідентичності. Клас, навпаки, «ніби завжди знаходиться на відстані від самого себе і повинен багато зробити для того, щоб переконати себе у своєму власному існуванні» [8, с. 346]. Американський філософ переконаний у релевантності дискурсу класів, його необхідності та своєчасності. Те, що класи існують, було для нього самоочевидним фактом, що не потребує доведення, але структура класової системи в умовах суспільства постмодерну не виявляє себе повною мірою. Тому основні свої зусилля Джеймисон спрямовує на пошук методів її виявлення. Соціальна реальність і повсякденне життя мають дійти у своєму розвитку до такого моменту, коли прихована класова структура, що лежить в їх основі, стане очевидною і усвідомлюваною. У відповідності з теорією Маркса класова свідомість виникає у процесі усвідомлення індивідами своїх класових інтересів. Творчий розвиток цього положення полягає у твердженні, що «соціальний клас є не тільки структурним фактом, але, що дуже важливо, він також є функцією класової свідомості, і, в дійсності, ця остання такою ж мірою продукує клас, в якій сама є його продуктом» [9, р. 37]. Для Джеймисона не тільки розвиток практики повинен привести до визрівання класової свідомості, але і сама ця свідомість, яка функціонує як констатуюча себе самосвідомість, повинна сформувати свого носія. Він стверджує, що свідомість повинна прагнути виявити контури класової структури.

Бачення сучасної культури в концепції Джеймисона не є виключно песимістичним. Здобуття «органічних форм комунальності» як нових форм групової єдності, не дивлячись на всі форми відчуження і витіснення, залишаються горизонтом Історії, її нереалізованим смыслом. Постмодернізм, здійснюючи децентрацію класичного буржуазного суб'єкта,

звільняє шлях для «нової логіки колективності», нової, або неоархаїчної суб'єктності. Типологічна схема Джемисона здобуває завершеність через включення в неї поряд із трьома згаданими історичними етапами «четвертої можливості». Це можливість постпост-модернізму, де соціальне ціле буде переживатися індивідом не в опосередкованій естетичній формі, а безпосередньо, бо культурною домінантою стане «комунальна асоціація». Для того щоб «четверта можливість» стала дійсною, щоб повернути соціальним відносинам їх комунальну нереіфіковану природу, соціальний філософ спочатку закликає до соціальної дії з метою зміни ситуації, а потім висуває менш практичну ідею культурного «картографування» світу пізнього капіталізму. Кожен інтелектуал має усвідомлювати свою історичну позицію та бути критичним під час визначення історичного виміру тексту.

Для інтерпретативних операцій в історичній перспективі Джеймисон пропонує термінологічний комплекс, до якого входять як традиційні для марксистського дискурсу такі поняття, як історія, тотальність, так і характерні для постмодерністів категорії тексту, оповіді, репрезентації. Історія – це передусім минуле. Присутність у теперішньому минулого культури – це та «містерія», ключ до якої, на думку Джеймисона, дає марксизм. Для класичного марксизму історія це послідовна зміна способів виробництва і відповідних їм соціальних формацій, драматичним нервом якої є «єдиний всезагальний незавершений сюжет» здобуття колективної єдності і свободи в боротьбі зі сліпими зовнішніми силами, такими як природа та гноблення. Однак це також і смисловий вимір теперішнього, непрямий спосіб осягнення смислу сьогодення в тій мірі, в якій теперішнє виявляється як форма сприйняття Історії. У результаті «поняття історії постає як єдність двох змістових рівнів: історії як зовнішнього соціально-економічного буття людей у зміні своїх типів з плином часу і як внутрішньої форми досвіду (повсякденного, естетичного, філософського тощо) мешканців даного часу. Історія – це субстанція соціальності, яка водночас є формою організації досвіду індивіда» [10, с. 273]. Ускладнення змісту цього поняття перетворює його на суперечливий концепт, зміст якого важко уявити. Це щось схоже на Реальне Лакана, бо визначається негативно: історія це те, що не в змозі мислити індивід, що знаходиться в її межах, бо це є те, як він мислить, це внутрішня форма досвіду мешканців конкретного часу.

Головною функцією або інстанцією людського мислення виступає оповідь, що є водночас і конститутивним для всієї культури процесом. Історія піддається «попередній текстуалізації» або «нарративізації», бо це єдиний шлях доступу до неї. Так само як і лаканівське Реальне, історія не є автономною інертною субстанцією, відокремленою від тексту, вона вплітається в текстуру нарративу і стає актуальною для людей. Дистанціюючись від традиції есенціалізму, Джеймисон не вважає тексти культури похідними від деякої детермінуючої субстанції на зразок гегелівського світового духу чи Марксового базису. Історія як відсутність причини – це ще одне її визначення як цілісної синхронної системи соціальних відносин або «соціальної тотальності». «Феномени культури повинні інтерпретуватися не у світлі детермінованості якимось культурним рівнем або областю, а як ефекти системи взаємовідносин між усіма культурними стратами (економічною, політичною, естетичною тощо). Відмежовуючись від матеріалістичного розуміння історії класичного марксизму, американський теоретик підкреслює, що «бачення майбутнього не може бути економічним, «воно є найвищою мірою соціальним і культурним, оскільки пропонує завдання для уяви: як може бути стабільним суспільство без ієрархії, суспільство вільних людей, суспільство, яке відмовилось від економічних механізмів ринку?» [4, с. 347].

Отже, важливим досягненням соціальної філософії Джеймисона є те, що він зберіг у ній класовий аналіз, без якого була б втрачена сама суть марксизму. Більше того, класи

розглядаються як суб'єкти історичного процесу, що стало справжнім викликом для тих соціальних теоретиків, які впродовж десятиліть намагалися обґрунтувати ідею «смерті класів». Найцікавішим моментом реінтерпретації класового аналізу стало те, що класи розглядаються не як статичні утворення, а як такі, що перебувають у стані становлення, пов'язаного зі змінами класової свідомості. Діалектика класів і класової свідомості є вагомим внеском американського теоретика в розвиток марксистської методології та ставить його в один ряд із такими філософами, як Лукач, Сартр і Альтюсер, яких він називає своїми вчителями.

Список використаної літератури

1. Джеймисон Ф. Постмодернизм и рынок / пер. с англ. Б. Скуратова. *Журнал* № 1. М., Ессо homo, 2003.
2. Вахрушева Е.А. Постмодернистский неомарксизм Ф. Джеймисона. *Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН*. 2016. Вып. 2.
3. Назарова О.Ю. Актуальность марксизма в современном мире: неомарксизм Ф. Джеймисона. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2009. № 1(25). С. 23–30.
4. Джеймисон Ф. Марксизм и интерпретация культуры / Пер. с англ. Москва, Екатеринбург. Кабинетный ученый, 2014. 414 с.
5. Джеймисон Ф. Репрезентация глобализации / пер. с англ. А.А. Парамонова. *Синий диван*. 2010. № 14. С. 15–27.
6. Jameson F. *Marxism and postmodernism. The Cultural Turn. Selected Writings on the Postmodern*. 1983–1998. Verso. 1998.
7. Jameson F. *Marxism and Form: Twentieth Century Dialectical Theories of Literature*. Princeton : Princeton University Press, 1972.
8. Jameson F. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of the Late Capitalism*. – Durham, NC. Duke University Press, 1991.
9. Jameson F. *Class and Allegory in Contemporary Mass Culture: Dog Day Afternoon as a Political Film. Signatures of the Visible*. Routledge, 1992. P. 35–54.
10. Горных А.А. Джеймисон. *Социология: Энциклопедия* / Сост. Грицанов В.Л. и др. Минск : Книжный дом, 2003. С. 272–276.

THE REINTERPRETATION OF CLASS ANALYSIS IN THE PHILOSOPHY OF F. JAMESON

Tamara Kusherets

*Nizhyn Mykola Gogol State University,
Faculty of History and Law, Department of Political Science, Law and Philosophy
Hrafska str., 2, Nizhyn, 16600, Chernihiv region, Ukraine*

Our interest to the philosophical system of such American thinker as Fredric Jameson is inspired by the fact that he managed to return the meaning and relevance of Marxist theory in the modern world. He demonstrated that in the conditions of late capitalism the dualism of base and superstructure proved to be analytically unsuitable, as economy and culture become interdependent, while social existence is totally diversified by economic mechanisms and economic content of the capitalist mode of production. The transformation of human relations into an analogue of relations between things makes it impossible to form a certain individual or social project that is independent of the dominant logic of capitalism. The philosophy of postmodernism has shown the final gap between social totality and the individual, noting both the fragmentation of society and the “splitting” of the subject. As a result, the structure of the class system

in post-industrial societies does not manifest itself in a clear form. F. Jameson treats class consciousness as a self-consciousness that asserts itself and simultaneously forms its bearer. This consciousness should seek to distinguish the elements of class structure, restore the sense of social space and the ability to navigate it through the procedure of “cognitive mapping”, i. e. the creation of specific mental maps that will define the contours of space and give them names. The social theorist has shown that the formation of class identity is a more complex process than any other process of group identity formation, because it involves the ability to reconstruct (totalize) the historical process in its entirety, including the idea of the unrealized meaning of history. This meaning, according to F. Jameson, lies in the acquisition of “organic forms of communality”, devoid of reification, alienation and repression. The innovation of the neo-Marxist conception of the American philosopher is that he connects the return of the political action ability of man/subject with the peculiarities of class consciousness formation in the culture of postmodernism and with the search for an undefined new type of representation of multinational capitalism.

Key words: neo-Marxism, multinational capitalism, culture of postmodernism, class consciousness, cognitive mapping, totality.